

ОБЛІКОВИЙ КОНСЕРВАТИЗМ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, ЕВОЛЮЦІЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано сутність та види концепції консерватизму в бухгалтерському обліку

Постановка проблеми. В більшості зарубіжних та вітчизняних бухгалтерських нормативних актах, зокрема і в Україні [3], виділяється конвенція (принцип, концепція) консерватизму (обачності), яка передбачає необхідність "не допускати ні завищення активів чи доходів, ні заниження пасивів чи витрат"¹. Однак обліковий консерватизм в останні роки піддається значній критиці з боку дослідників (А. Дамодоран, М.Р. Метьюс, М.Х.Б. Перера, Ж. Рішар, А.В. Рабошук, Є.С. Хендріксен та ін.).

Поступове "вкорінення" облікового консерватизму відбувається за двома напрямками:

1. Шляхом створення варіативності при застосуванні методів бухгалтерського обліку. Розробники МСФЗ, закладаючи в стандарти альтернативні варіанти облікової методології, які можна реалізувати через механізм облікової політики, створюють передумови до її нівелювання. При виборі необхідного методу обліку концепція консерватизму найчастіше не враховується.

2. Шляхом використання для оцінки ринкової, справедливої вартості. Досить часто в дослідженнях науковців наводяться пропозиції про необхідність використання справедливої вартості в обліку, яка через свою "ринкову справедливість" фактично знищує обліковий консерватизм. Це підтверджує В.Я. Соколов [16, с. 52], який зазначає, що історична собівартість (як найконсервативніший вид оцінки – С.Л.) може використовуватись лише в тих рідких випадках, коли для надійної оцінки справедливої вартості не можуть бути використані ціни активного немонополізованого ринку, оцінка на основі дисконтованого доходу від використання активу або відновлювальна вартість.

Концепція бухгалтерського обліку за справедливою вартістю (fair value accounting) в американських стандартах GAAP ще у 1982 р. замінила вимірювання активів і зобов'язань за історичною собівартістю на визнання за справедливою вартістю після прийняття FASB Концептуальної основи². Вона також широко використовується в МСФЗ як один з методів оцінки окремих видів активів та зобов'язань (МСФЗ 2 "Запаси", МСФЗ 16 "Основні засоби", МСФЗ 32 "Фінансові інструменти: розкриття та подання", МСФЗ 41 "Сільське господарство" та ін.). Концепція справедливої вартості також вже досить активно застосовується в національних П(С)БО, більшість з яких є "клонами" МСФЗ.

Вищенаведене зумовлює необхідність визначення історичних передумов виникнення та сутності концепції облікового консерватизму, визначення його видів та необхідності застосування на сучасному етапі розвитку бухгалтерського обліку за вітчизняних умов розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання консерватизму в бухгалтерському обліку в своїх дослідженнях розкривали вітчизняні вчені та дослідники – Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, Н.М. Малюга, О.М. Петрук, А.В. Рабошук, російські – С.М. Бичкова, М.І. Кутер, С.С. Лунєєв, Ж.Г. Міхалева, В.В. Патров, М.Л. Пятов, Я.В. Соколов, Т.О. Терентьєва, А.Н. Хорін, а також зарубіжні дослідники – С. Басу, Р. Болл, В.Х. Бівер,

Р. Вереккіа, Р.М. Бушман, Дж. Готті, В. Гуйей, К.Т. Дівайн, С.П. Котарі, Х.М. Лара, Дж.А. Ольсон, Дж.Д. Пьотроскі, П.Ф. Поуп, С.Дж. Райан, Р. Стерлінг, Р.Л. Уоттс та ін.

Метою дослідження є визначення історичних особливостей виникнення та формування концепції консерватизму в бухгалтерському обліку, виявлення та аналіз існуючих напрямів досліджень в бухгалтерському обліку стосовно консерватизму.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сутність поняття "консерватизм". Поняття "консерватизм" (франц. *conservatisme*, від лат. *conservo* – охороняю, зберігаю) означає прихильність до всього застарілого, що вже віджило, що тягнє до чогось; ворожість та протидія прогресу; всьому новому, передовому... [1, с. 39].

В економічній теорії під консерватизмом розуміють цілу сукупність економічних доктрин (монетаризм, економіка пропозиції, теорія раціональних очікувань), які не представляють єдності ні в організаційному ні в теоретичному планах, що мають власні об'єкти дослідження, методологію та інструменти аналізу. Їх об'єднує негативна оцінка центральних компонентів після військового реформізму – зростання державної економічної активності і проведення активної фінансової і грошово-кредитної політики стимулювання і перерозподілу [13, с. 6-7]. Саме це визначило причини використання в якості узагальнюючої характеристики для групи вищенаведених теорій термінів "консервативний", "ліберальний", "неоліберальний", "неоконсервативний" та ін., під якими розуміється певна соціокультурна і політико-економічна традиція.

В теорії прийняття рішень на думку А.Г. Маміконова [8, с. 127] консерватизм всіх інформаційних систем, до яких відноситься і система бухгалтерського обліку, полягає у повільній перебудові відповідно до існуючих змін. Тобто з позиції теорії прийняття рішень консерватизм бухгалтерського обліку, як інформаційної системи, полягає у властивості до накопичення та акумулювання невикористовуваних потоків бухгалтерських даних.

Проведений аналіз поглядів дослідників дозволив встановити, що використовуючи це поняття в бухгалтерському обліку, як складову його методологічного інструментарію, науковці намагались підкреслити групу рахівників, які "не відповідали лінії, що проводилась комуністичною партією" (С.Ю. Рогов [15, с. 614]), певну застарілість облікової методології (А.В. Довбуш; В.Р. Банк та ін. [10]), відставання бухгалтерського обліку як забезпечуючої системи від потреб практики та запитів користувачів (О.М. Петрук [12]). Однак в переважній більшості випадків [22, 23, 24, 25, 27, 28, 33, 35, 37, 39, 40] використання цього поняття в бухгалтерському обліку пов'язане із існуванням принципу (концепції) обачності (prudence – англійський та французький варіант назви) або консерватизму (conservatism – американський варіант).

Вищенаведене дозволило визначити, що між консерватизмом в економічній теорії, теорії прийняття рішень і в бухгалтерському обліку немає нічого спільного, ці поняття несуть різне змістовне навантаження. Проте консерватизм в економічній теорії мав значний вплив на розвиток бухгалтерського обліку. Результатом триумфу консерватизму в економічній теорії у 80-х рр. є значне поширення позитивної теорії бухгалтерського обліку, яка мала найбільший вплив на розвиток бухгалтерського обліку в США у ХХ ст. Фундаторами цього наукового напрямку стали представники "Рочестерської школи" – Р. Уоттс і Дж. Циммерманн.

¹ Англ. – "anticipate no profit, but anticipate all losses". Як зазначає Р.Л. Уоттс [39, с. 1], саме таке трактування традиційно використовується в літературі в якості прислів'я починаючи з праці Bliss J.H. Management through accounts. –NY: "The Ronald Press Co.", 1924.

² В системі GAAP навіть існує окремий стандарт фінансового обліку № 157 "Вимірювання справедливої вартості".

Історія появи консерватизму в бухгалтерському обліку. Розглядаючи історію розвитку подвійної науково-дослідницької програми бухгалтерського обліку [5], можна встановити, що принцип консерватизму не використовувався ні в перших рукописних працях з бухгалтерського обліку і торгових розрахунків ("La Riegola de Libro" (1439 p.); "Della Mercatura" (1458 p.) В. Котрулли), ні в перших друкованих працях ("Трактат про рахунки і записи" (1494 p.) Л. Пачолі). Свідченням цього є поради, які надавав Л. Пачолі купцям в своєму Трактаті "...всім речам поставити прості ціни. Останні призначай краще вище, ніж нижче, наприклад, якщо тобі здається, що річ коштує 20, то скажи 24, щоб кращим був прибуток" [11, с. 42]. Вищенаведене проф. Я.В. Соколов коментує як своєрідний антиконсерватизм. Тобто Л. Пачолі виходив з поточних продажних максимально високих цін. Здійснення цього принципу призводило до систематичного завищення величини капіталу і до зменшення суми прибутку, що показувалась [11, с. 252].

Вперше концепція консерватизму (або, як доведено нижче, її окремих випадки), яка була оформлена в подальшому в принцип, була сформульована у 1675 р. видатним французьким економістом Ж. Саварі (1622 – 1690), який здійснив значний вплив на розвиток бухгалтерського обліку в кінці XVII – початку XVIII ст., у праці "Досконалий купець, загальна інструкція для здійснення комерції..." (Le parfait négociant ou instruction générale pour ce qui regarde le commerce...).

В літературі нами знайдено два цитування окремих положень роботи Ж. Саварі, які були праобразом концепції консерватизму:

- "Оцінка об'єкту повинна бути зменшена, якщо ціна його заміщення нижче ціни придбання" [17, с. 8].
- "Дайте оцінку товарам і для цього не оцінюйте їх більше ніж вони коштують, бо це могло б зробити їх дорожчим ніж є..." [34, с. 1].

Як пише проф. Я.В. Соколов, наведене Ж. Саварі формулювання для підприємця означає зменшення ризику при прийнятті управлінських рішень. Оскільки в основі розрахунків лежать занижені оцінки ресурсів, що приймають участь в господарській діяльності, то й всі негативні наслідки таких рішень можуть бути суттєво

зменшені. Це досягається при консерватизмі тільки за рахунок прихованих резервів, що різко розширюють адміністрації простір для маневру" [17, с. 8]. Однак, на нашу думку, не можна повною мірою бути впевненим в тому, що концепція консерватизму остаточно сформувалась після виходу в світ праці Ж. Саварі.

Вважаємо, що це було лише часткове застосування принципу консерватизму, що було продиктовано специфікою розглядуваної ситуації, оскільки в ті часи – за повного панування статичної теорії бухгалтерського обліку – в балансі відображались не тільки потенційні збитки, а також і потенційні прибутки. Тобто об'єкти відображались в бухгалтерському інвентарі за ринковою вартістю, що навіть було прописано в французькому Кодексі торгівлі 1807 р. За словами Ж. Рішара [34, с. 3] ведення обліку за справедливою вартістю підтверджувалося багатьма французькими авторами того часу, які коментували Кодекс торгівлі – Е. Вінсенс, Ж.Б. Делпорт, М.Дж. Моліньєр. Ця концепція також надихнула розробників першого німецького Торгового кодексу, коли вони у 1857 р. запропонували вибирати ринкову вартість як підставу для оцінки активів.

Тобто в описаній Ж. Саварі ситуації слід використовувати нижчу з вартостей, оскільки вона відповідає ціні заміщення, і в той же час є ринковою вартістю об'єкта. Відповідно ця ситуація є окремим випадком концепції консерватизму, а в інших випадках оцінка здійснювалась за ринковою вартістю, яка не завжди була найнижчою оцінкою активів підприємства.

Концепція консерватизму також застосовувалась в Фінляндії ще у XIX ст. Як зазначає А. Віртанен в ті часи головним принципом на практиці був принцип комерційної обачності, що використовувався залежно від ситуації. Основною ціллю бухгалтерського обліку було розрахувати та зафіксувати власність купця. Це зумовлювало необхідність використання на практиці реальної ціни, яка б не недооцінювала і не завищувала вартість активів. Було розумніше очікувати в майбутньому песимістичні результати ніж оптимістичні [38, с. 193].

У дослідників існують різні погляди стосовно причин виникнення і подальшого застосування концепції консерватизму в бухгалтерському обліку (табл. 1).

Таблиця 1. Причини виникнення та застосування на практиці консерватизму

Автор	Група причин	Характеристика причин
1	2	3
Я.В. Соколов, С.М. Бичкова [17]п	Соціальні	Пов'язані з формуванням аудиту. В середньовічній Англії лендлорди довіряли свої маєтки управлінцям, які повинні були давати спеціальному аудитору звіт про використання довірених ресурсів. При цьому управлінці робили все для того, щоб зменшити фактичну цінність довіреного майна і отримані результати, оскільки прихована різниця ставала таємним резервом або присвоювалась самим управлінцем. Невдовзі принцип обачності став міцним інструментом в боротьбі учасників господарських процесів
	Економічні	Пов'язані з розвитком торгівлі і капіталу в середньовічній Італії. Як відмічають сучасні історики, оцінка за мінімальними цінами (ціна покупки і ціна продажу) вже проглядається з кінця XIV – початку XV століття, але більшість наших колег того часу не розділяли ідеї обачності (консерватизму)
	Юридичні	У 1700 р. в Англії був прийнятий закон, в основі якого було покладено принцип консерватизму: "виплата дивідендів не повинна знижувати величину капіталу фірми нижче суми, яка була внесена акціонерами." Але повністю юридичні принципи знайшли відображення в 1794 р. у Пруссії, де був прийнятий закон, відповідно до якого баланс повинен бути складений за мінімальною оцінкою, тобто законодавчо закріплювалися переваги кредиторів, перш за все банків. Законодавці допускали, що такий підхід знищує біржову спекуляцію. Однак інвестори в той час вимагали повернутися від принципу Саварі до ідей Пачолі
	Психологічні	Пов'язані з тим, що справжнє перебування облікової методології – у головах людей, зайнятих у господарських процесах, а не в облікових реєстрах, книжках, нормативних документах. Будь-яка людина, а не тільки та, що оперує тисячами або мільйонами, повинна бути обачливою і обережною. Звідси, консерватизм – психологічна концепція, яка спеціально, як би страхує себе, надаючи передовсім перевагу негативному (мініальному) варіанту, який гарантує підприємця від засмучення
Я.В. Соколов, М.П. Пятков [17]	Політичні	Обачність на практиці – це тільки наслідок співвідношення сил, що беруть участь в господарському процесі. "Коли у нас була сильною держава, а в Росії влада завжди була такою, ні про яку обачність (консерватизм) мова не йшла. Коли держава ослабла, багато осіб не захотіло платити податки, і в бухгалтерському обліку, в цьому дзеркалі суспільних відносин, виникла обачність. Виникнення обачності – це не наслідок ринкових відносин, це результат вільних і невільних поблжок, які дає підприємцям наш державний апарат"

1	2	3
Р. Болл, А. Робін, Ж. Садка [23]	Економічні	Гілман С. (1939) першим в літературі зазначив про те, що попит на консерватизм в бухгалтерському обліку виник, принаймні частково, з ринку боргових зобов'язань. Дещо пізніше – М.К. Йенсен і В.Х. Меклінг (1976) та Р.Л. Уоттс (1977) висунули гіпотезу про те, що фінансова звітність існує для того, щоб зменшити агентські затрати на борги та капітал. Працюючи в цьому напрямі Р.Л. Уоттс і Дж.Л. Ціммерманн (1986) відновили інтерес до значення і ролі консерватизму при укладенні контрактів, а усторонній огляд Р.В. Хольтхаузена і Р.Л. Уоттса (2001) довів, що це найбільш вірогідна гіпотеза. Значна кількість сучасних вчених дотримуються саме "боргової гіпотези" у виникненні консерватизму, яка полягає у тому, що консерватизм є засобом, що полегшує ефективне укладення контрактів на ринках боргових зобов'язань
Х. Кріпке [31]	Кримінальні	У 1930 і 1940-х рр. були відмічені значні зловживання в сфері бухгалтерського обліку. У 1920-х рр. досить часто здійснювалась необґрунтована оцінка випущених цінних паперів. Після усунення цієї проблеми у 1930-х рр. відбувались зворотні події: корпорації відображали активи нижче історичної вартості, як форма пропонованого консерватизму, але таким чином здійснювались спроби уникнути звинувачень в "знесиленні" з метою підтримки рівня доходів корпорацій. Таким чином широке впровадження консерватизму було пов'язане з необхідністю припинення зловживань через завищення оцінки активів
SFAC No. 2. [36]	Економічні	Досить тривалий час баланс розглядався первинною (і досить часто лише), формою фінансової звітності, і деталі про прибутки чи інші операційні результати рідко надавались зовнішнім користувачам фінансової інформації. Для банкірів чи інших позичальників, які були основними зовнішніми користувачами фінансової звітності, применшення для їх власної користі стало достатньо широко розглядатись, як бажане, чим більше були применшені активи, тим більшим був рівень безпеки активів, які виступали гарантією для позик чи інших заборгованостей. Відповідно розвиток ринку позикового капіталу зумовив попит на даний "обліковий інструмент". Однак як тільки практика забезпечення інформацією відносно періодичного доходу стала загальною, стало очевидним, що применшення активів часто призводило до завищення доходів в більш пізніших періодах
Ж. Рішар [34]	Юридичні	Згідно "чистої" статичної теорії, яка панувала досить тривалий час, підприємство розглядалось як недостатньо міцне утворення, яке може в будь-який момент неочікувано припинити свою діяльність, тому представники статичної теорії, на відміну від сьогоденні використовуваного принципу безперервності діяльності, для оцінки використовували інший принцип, який називався "принцип смерті". Він передбачав фіктивну ліквідацію підприємства, що передбачало необхідність використання для потреб оцінки активів ринкову вартість для кожного активу окремо. У XIX ст. чиста статична теорія була виправлена на "обачну" статичну теорію, яка вже не передбачала відображення в обліку будь-якої потенційної вигоди, що пояснювалось наступними причинами: протягом першої половини XIX ст. значна більшість малих і великих підприємств мали юридичну форму з необмеженою відповідальністю (unlimited liability), а тому не було ніяких проблем з позиції кредиторів, при відображенні потенційного прибутку в обліку, оскільки навіть при банкрутстві підприємства існує можливість повернення коштів за рахунок статку партнерів. В такому випадку було нормальним приймати баланс як весь професійний і приватний статок капіталіста і вимірювати його за справедливою вартістю. Але у 1850-1860 рр. нові комерційні закони зумовили значний розвиток компаній обмеженого типу (limited type of company), внаслідок чого став досить сумнівним, якщо не небезпечним, порядок розподілу потенційного прибутку між акціонерами. Це визначило вибір представників статичної теорії на користь реєстрації активів без врахування потенційних прибутків в балансі – що відповідає сучасній концепції консерватизму в бухгалтерському обліку. В подальшому обачна статична теорія вже міцно "трималась на ногах" в кінці XIX ст. і сприяла розвитку не лише сфери юриспруденції, а також і фінансового аналізу, особливо представників банківського сектору
А. Р. Ієлі-Белькавої [33]	Превентивні	В минулому консерватизм використовувався у випадках існування невпевненості в навколишньому середовищі і, можливо, проти оптимізму менеджерів і власників, а також для захисту кредиторів проти негарантованого розподілу активів фірми у вигляді дивідендів
Р.А. Брайлер [25]	Превентивні	Крах американського ринку акцій у 1929 р. показав потенційні наслідки "вільної" теорії бухгалтерського обліку і таємниці для інвесторів. Проголошення Акту комісії з цінних паперів 1933 і 1934 рр. призупинили використання цієї стратегії, вимагаючи повного розкриття та інституціалізуючи "консервативний" бухгалтерський облік

Проведений аналіз поглядів дослідників на причини виникнення концепції консерватизму дозволив визначити, що не існує конкретного автора, якому можна було б приписати створення цієї концепції. Гіпотетично можна встановити часовий інтервал виникнення концепції консерватизму – від появи перших друкованих праць з бухгалтерського обліку (кінець XV ст.), до кінця XVII ст., коли вийшла в світ праця Ж. Саварі.

Включення концепції консерватизму в законодавчі акти окремих країн було викликано різноманітними причинами – соціальними, економічними, юридичними, психологічними, політичними, кримінальними та ін. Однак не зважаючи на причини впровадження концепції, в сучасних умовах вона посідає важливе місце в багатьох НСБО, системі МСФЗ та американських GAAP. Як зазначає проф. З.С. Туякова

[19, с. 18], концепція оцінки за найменшою вартістю – концепція консерватизму, є результатом тривалих наукових пошуків представниками персоналістської та інституціалістської школи, а також різних компромісних течій, основною метою яких було забезпечення представлення якісної інформації в бухгалтерському балансі і в звіті про прибутки і збитки. Важливість цієї концепції також підкреслює і проф. Р.Р. Стерлінг [37, с. 112], зазначаючи, що консерватизм – це фундаментальний принцип бухгалтерського обліку.

На нашу думку, консерватизм є однією зі складових подвійної науково-дослідницької програми бухгалтерського обліку [5, с. 320], зокрема, частиною її захисного поясу. Це пояснюється можливістю існування подвійних програм без застосування концепції консерватизму, прикладом чого є чиста статична теорія бухгалтерського обліку, що використовувалась у Франції до середини XIX ст.

Консерватизм як принцип або концепція бухгалтерського обліку в міжнародних облікових стандартах та в Україні. На ранніх етапах свого розвитку теорія бухгалтерського обліку базувалась на процесі індукції, тобто на розвитку ідей чи теорій шляхом спостереження. Приблизно з 1920-х рр. по 1960-ті рр. теорії бухгалтерського обліку переважно розвивались на основі спостереження того, що реально бухгалтери робили на практиці. Загальна практика була вже потім кодифікована в формі доктрин чи конвенцій бухгалтерського обліку (прикладом чого є і доктрина консерватизму) [26, с. 4]. Тобто кодифікація консерватизму в форму принципу (конвенції) пройшла тривалий шлях.

Перші спроби пошуку принципів бухгалтерського обліку розпочались в США в 30-х рр. ХХ ст. [20, с. 63], що було викликано нестачею теоретичних напрацювань в бухгалтерському обліку, та передбачало усунення дефіциту і наведення порядку між ідеями та діючою практикою. Авторами, які першими пробували визначити принципи бухгалтерського обліку були К. МакНіл, Дж.О. Мей, В.Е. Патон, А.К. Літлтон, ДР. Скотт, Т. Сандерс, Р. Хатфілд, А. Мур. Однак жоден з авторів у своїх дослідженнях не відносив до принципів чи до постулатів бухгалтерського обліку принцип консерватизму, хоча деякі з авторів, зокрема Дж.О. Мей та В.Е. Патон [35, с. 82], визнавали одним з принципів (постулатів) оцінку за історичними затратами.

Вперше консерватизм до принципів (концепцій) бухгалтерського обліку був введений у 1939 р. С. Гілманом у праці "Бухгалтерські концепції прибутку" ("Accounting Concepts for Profit"). Однією з основних заслуг С. Гілмана було розмежування понять "правила", які можуть бути створені, і "принципи", які мають бути ідеальною, універсальною конструкцією.

В результаті концепція почала висвітлюватись і у навчальних посібниках з бухгалтерського обліку, наприклад, В.Е. Карренброк та Г. Сімонс в 4-му виданні книги "Intermediate Accounting" (1964) визначали доктрину консерватизму наступним чином: зростання вартості активів і очікуваних прибутків, зазвичай, ігноруються, доки це не усвідомлено шляхом продажу; зниження цінності активу і очікувані втрати, зазвичай, визнаються... деякі витрати визнаються повністю, на відміну від поточного доходу, не дивлячись на можливість майбутніх вигід [37, с. 111].

У 1965 р. П. Грейді в Звіті з досліджень з бухгалтерського обліку № 7 (Accounting Research Study No. 7), який називався "Інвентаризація загальноприйнятних принципів бухгалтерського обліку для підприємств" також виділив концепцію консерватизму. Цей звіт був спробою повернути довіру до професійного іміджу бухгалтерського обліку після тієї шкоди, яка була нанесена йому виходом Звіту з досліджень з бухгалтерського обліку № 3 під керівництвом М. Мунітца.

На відміну від виділених В.Е. Патонем (1922) постулатів та колективу на чолі з М. Мунітцем, який виділив принципи обліку (1962), П. Грейді виділив десять основних облікових концепцій (1965), сьомою з яких був консерватизм. Вибір поняття "концепція" замість поняття "постулат" чи "принцип" було здійснено під тиском Американської асоціації бухгалтерів (ААА), яка визначила що термін "концепція" є більш прийнятним. Концепції, виділені П. Грейді, надалі розглядалися в якості загальної концептуальної основи для кодифікації принципів бухгалтерського обліку. Вони забезпечили всебічне обговорення бухгалтерських принципів та стали підставою для ревізії тих сфер діяльності, в яких існувало значне різноманіття бухгалтерської практики.

Виділення концепції консерватизму в Звіті з досліджень з бухгалтерського обліку № 7 було пов'язано з тим, що П. Грейді розглядав бухгалтерський облік як невід'ємну складову будь-якого ефективно

функціонуючого бізнесу [30, с. 13]. Це також підтверджує те, що П. Грейді в першу чергу до цілей генерування облікової інформації, яка визначає авторитетність підтримки запропонованої методології, відносив її використання в практичній діяльності підприємств. Хоча з іншого боку, він стверджував, що результати бухгалтерського обліку повинні бути оцінені з точки зору значимості для суспільства в цілому, а його основним "занепокоєнням" була проблема справедливого і адекватного вимірювання доходу.

У 1966 р. Американською асоціацією бухгалтерів було випущено "Положення про базову теорію обліку" (A Statement of Basic Accounting Theory), яка передбачала застосування компромісного варіанту у підходах до оцінки об'єктів бухгалтерського обліку. Компроміс полягав у розширенні обсягів даних, які розкривались у фінансовій звітності, наприклад, інформація розкривалась як із застосуванням принципу консерватизму, так і за ринковою вартістю. Таку інформацію розміщували в окремих рядках звітності.

Американський інститут присяжних бухгалтерів (AICPA) у зв'язку з незадовільними результатами власних теоретичних досліджень рекомендував Раді по розробці принципів бухгалтерського обліку (АРВ) в короткий строк описати перелік цілей, основних понять та принципів бухгалтерського обліку. У 1970 р. у відповідь на вищевказану вказівку АРВ видала Положення № 4 "Базові концепції та бухгалтерські принципи, покладені в основу фінансової звітності підприємств" (Basic Concepts and Accounting Principles Underlying Financial Statements of Business Enterprises), в якому у розділі принципи, в пункті В, була відокремлена концепція (угода) консерватизму.

В параграфі 171 Положення № 4 зазначається: "часто активи та зобов'язання вимірюються в контексті істотної невизначеності. Історично менеджери, інвестори і бухгалтери взагалі надавали перевагу тому, щоб можливі помилки у вимірюванні були скоріше в напрямі применшення ніж перебільшення чистого доходу і чистих активів. Це призвело до появи конвенції консерватизму (пар. 171)" [22].

У 1973 р. на підставі угоди, укладеної між професійними бухгалтерськими організаціями Австралії, Великобританії, Ірландії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Мексики, Сполучених Штатів Америки, Франції та Японії було створено Комітет із Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО), керований відповідною Радою.

Рада КМСБО у листопаді 1974 р. затвердила МСБО 1 "Розкриття облікових політик" (IAS 1 "Disclosure of Accounting Policies"), в якому у п. 17 "Облікова політика" було зазначено, що при виборі та застосуванні відповідної облікової політики необхідно керуватися принципами обачності, превалювання сутності над формою та суттєвості. У п. 9 вже детальніше конкретизовано, що означає дотримання обачності керівництвом підприємства при виборі та застосуванні відповідної облікової політики і при складанні фінансових звітів: "Багато операцій неминуче супроводжуються невизначеністю. Це потрібно визнавати, виявляючи обачність при складанні фінансових звітів. Проте обачність не виправдовує створення секретних або прихованих резервів" [29].

У 1997 р. МСБО 1 "Розкриття облікових політик" був замінений на МСБО 1 "Представлення фінансової звітності", розробником якого також був КМСФЗ. В новому МСБО 1 положення відносно обачності в бухгалтерському обліку були виключені, а "згадка" про обачність залишилась лише в Концептуальній основі для підготовки та презентації фінансової звітності, у пар. 37 обачність (prudence).

У 1980 р. FASB було опубліковано Положення про концепції фінансового обліку № 2 "Якісні характеристики бухгалтерської інформації" (Statement of Financial Accounting Concepts No. 2 "Qualitative Characteristics of Accounting Information"), в якому в пункті надійність (Reliability) окремо виділяється конвенція консерватизму, якій присвячені пар. 91-97.

В глосарії термінів SFAC № 2 консерватизм визначається як обачна реакція на невизначеність для того, щоб гарантувати, що невпевненість і ризики, які притаманні діловим ситуаціям, розглядаються адекватно [36, с. 6].

В Україні концепція консерватизму вперше була впроваджена у вигляді принципу обачності в липні 1999 року в Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" [3] (далі – Закон). Хоча деякі інші принципи (послідовність, повнота, нарахування та відповідності доходів і витрат, єдиного грошового вимірника) існували у формі правил ще з 1993 р. після виходу "Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні" № 250.

Як свідчить аналіз публікацій, присвячених застосуванню консерватизму в бухгалтерському обліку, то в Україні майже відсутні дослідження в даному напрямі, окрім дослідження А.В. Рабошук³. В переважній більшості проаналізованих праць дослідників окрім визначення, наведеного в Законі, не наводиться жодних пояснень щодо особливостей застосування консерватизму в бухгалтерському обліку.

Причиною відсутності принципу консерватизму в українському обліку, на нашу думку, було успадкування облікової методології від радянського союзу, в якій регламентація бухгалтерського обліку здійснювалось не на основі принципів, а на основі правил та регулятивів⁴. Хоча деякими авторами за часів СРСР і виділялись принципи обліку, які декларували певні соціальні правила і норми, однак серед них принципу консерватизму не було. Однак це не означало, що соціалістичний облік був неконсервативним. Консерватизм був реалізований в радянській обліковій методології шляхом виходу законодавчих актів, в яких вже були закладені методи обліку, орієнтовані на забезпечення обачності, зокрема, що передбачали запобігання заниженню оцінки зобов'язань та витрат підприємства.

Наприклад, ще у 1927 р. була випущена "Постанова Ради праці і оборони СРСР", яка визначала правила складання балансів і оцінки залишків в державних і кооперативних підприємствах, а також в акціонерних товариствах з переважанням державного капіталу, за винятком кредитних установ. Вона передбачала, що коли дійсна собівартість матеріальних цінностей на день укладання звітного періоду виявляється вище за їх ринкову вартість (по цінах, затверджених керівними органами), то в цьому випадку закон дозволяє утворювати і показувати в пасиві спеціальний резерв на покриття збитків, яких не можна уникнути, від реалізації цих цінностей в новому звітному періоді [2, с. 423]. Проте починаючи з 30-х рр. і до 90-х рр. XX ст. бухгалтерське резервування зазнавало значних змін: одні види резервів ліквідувались, інші приходили їм на заміну. Детальніше еволюція формування резервів і фондів в радянському обліку розглянута в дослідженні М.О. Козлової (2006) [4, с. 263-290].

Вищевикладене дозволяє встановити, що незалежно від способів регулювання обліку, з 70-х рр. XX ст. бухгалтерський облік був консервативним, однак способи реалізації консерватизму були різними. В умовах директивної НСБО консерватизм

реалізовувався через встановлені зверху правила, а в умовах ринкової НСБО – через виділення окремого принципу, якого слід дотримуватись при здійсненні професійного судження (рис. 1).

Розвиток наукової думки стосовно консерватизму в зарубіжних країнах (друга половина XX ст. – наші дні). Починаючи з 1960-х і до 1980-х рр. теорія бухгалтерського обліку в США наблизилась до економічної теорії, а практика стала все більш і більш консервативною [25, с. 3]. Про це також зазначає Р.Л. Уоттс: "не дивлячись на критику, консерватизм вижив в бухгалтерському обліку протягом багатьох століть і підвищується протягом останніх 30 років [40, с. 1]. В цей час (60-ті рр. XX ст.) починають з'являтися перші публікації стосовно ролі і значення консерватизму в бухгалтерському обліку.

Професор Вищої школи бізнесу університету Чікаго **Карл Дівайн** (якого разом з Р.Р. Стерлінгом (див. нижче) відносять до представників "золотого сторіччя досліджень в бухгалтерському обліку"⁵), одним із перших, після встановлення консерватизму в якості окремого принципу, в праці "The Rule of Conservatism Reexamined" (1963), розглянув погляди бухгалтерів на обліковий консерватизм в історичному аспекті, спекуляції відносно сучасної наукової думки стосовно консерватизму, і порівняв відношення бухгалтерів до консерватизму з поглядами статистиків та економістів.

На думку К. Дівайна [27, с. 127] типова інструкція для усіх бухгалтерів – "anticipate no profits and provide for all possible losses", яка досить часто використовується для передачі мудрості від старих поколінь до нових" і стала достатньо відомим прислів'ям, повинна бути переглянута і уточнена. Хоча з іншого боку автор наголошує на тому, що при виключенні принципу консерватизму з бухгалтерського обліку слід було б негайно ліквідувати істотну частину бухгалтерської професії.

Як зазначає К. Дівайн [27, с. 127], якщо зауваження, що доходи повинні бути зафіксовані скоріше пізно, ніж рано, не буде зазначено в інструкції при прийнятті відповідних рішень, то воно не буде нічого варте. Ми повинні мати точку відліку для визначення, коли ми передбачаємо, і ми повинні мати основу і шкалу вимірювання для визначення скільки ми передбачаємо.

У своєму дослідженні К. Дівайн зазначає про протиріччя стосовно застосування консерватизму в бухгалтерському обліку. Так, на його думку [27, с. 127] консерватизм для більшості бухгалтерів не є захистом від чого-небудь, і ця теза не може бути використана в якості аргументу його застосування. Бухгалтер, як очікується, здійснить краще власне судження і відобразить факти та думки відповідно до їх важливості та релевантності. Відповідальність за здійснення та реалізацію професійного судження вступає у суперечність з будь-яким правилом, що дозволяє бути консервативним загальним висновком. Реалізація цієї явної несумісності призвела до існуючої ситуації, коли консерватизм, як правило для виконання, повинен застосовуватись лише тоді, коли "розподіл" суджень по суті є зрозумілим, тобто коли немає ніяких уподобань, тобто немає ніякого судження взагалі. Висловлюючи таку позицію, К. Дівайн передбачає необхідність реалізації консерватизму в такій формі, як це було здійснено в умовах директивної НСБО (рис. 1).

³ Рабошук А.В. Принципи, стандарти та професійне судження в бухгалтерському обліку: теоретико-методичний аспект. Дис... к.е.н. – К.: ДАСОА, 2005. – 188 с.

⁴ Питання особливостей регулювання бухгалтерського обліку на основі принципів детально розглядалися в дослідженнях О.М. Петрука (2005) [12] та Н.М. Малюги (2005) [7]. Вони зазначають про необхідність застосування принципів як форми регламентації бухгалтерського обліку в Україні [12, с. 221, 7, с. 431]. Однак детальний аналіз принципів бухгалтерського обліку, зокрема принципу консерватизму (обачності), вищевикладеними авторами не проводився.

⁵ Gaffikin M.J.R. Legacy Of The Golden Age: Recent Developments in the Methodology of Accounting // ABACUS. – 1988. – Vol. 24. No. 1. – P. 16-36.

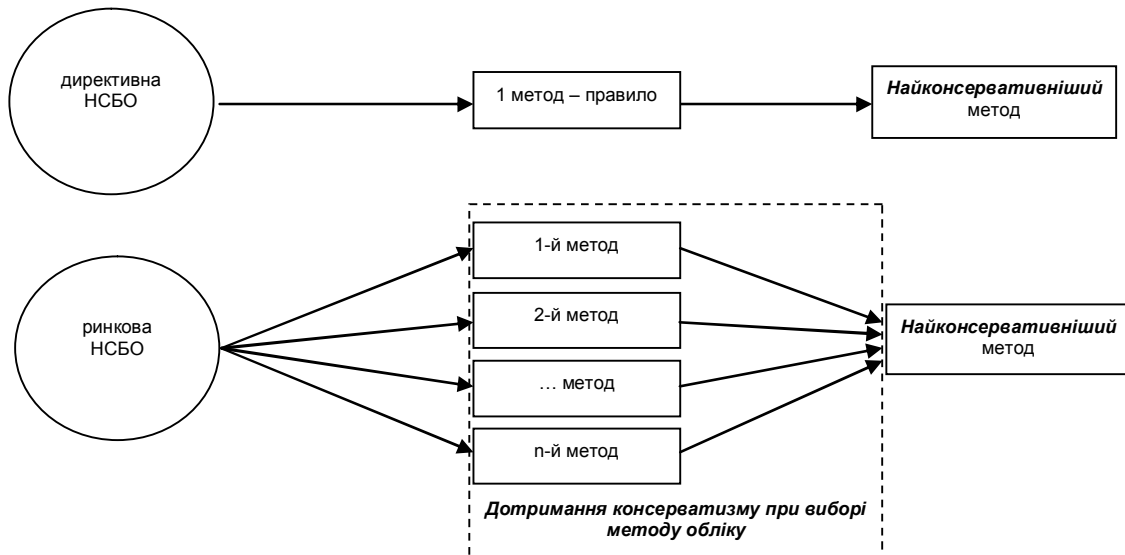

Рис. 1. Реалізація концепції консерватизму за допомогою правил та принципів

Проф. Р.Р. Стерлінг в праці “Conservatism: The Fundamental Principle of Valuation in Traditional Accounting” (1967) детально розглянув концепцію консерватизму, її вплив на розвиток бухгалтерського обліку, проаналізував критичні погляди інших дослідників стосовно консерватизму. Він виступив ярим прихильником

консерватизму і критиком оцінки за ринковою вартістю, зокрема, зазначаючи, що принцип консерватизму в бухгалтерському обліку – це фундаментальний аргумент проти ринкової оцінки.

В своїй роботі [37, с. 112] проф. Р.Р. Стерлінг висунув і довів наступні гіпотези (рис. 2):

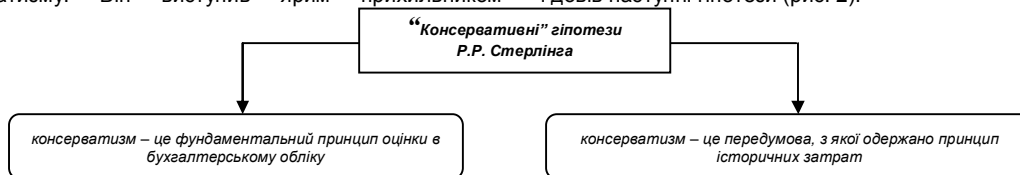

Рис. 2. Гіпотези Р.Р. Стерлінга стосовно консерватизму

Першу висунуту гіпотезу проф. Р.Р. Стерлінг [37] доводив за допомогою наступних доказів:

- історія розвитку бухгалтерського обліку створює природну схильність до консерватизму;
- консерватизм переважає, коли існує конфлікт між ним, та іншими принципами;
- автори в існуючій сфері, зазвичай, виправдовують специфічну процедуру оцінки звертаючись до консерватизму, навіть коли вони стверджують, що були анти консервативними;
- критики консерватизму часто беруть форму використання консерватизму, як основний критерій;
- аргументи щодо конвенції історичних затрат є явно демонстративними, якщо віддалені від контексту консерватизму.

Відносно другої гіпотези, то за словами Р.Р. Стерлінга [37, 112-113], в бухгалтерській літературі існує її значна підтримка. Так, деякі автори з “ліберальним” нахилом припускають, що певні правила оцінки є похідними від принципу консерватизму. Р.Р. Стерлінг також не заперечує існування інших принципів оцінки – причинності та зручності.

За другою гіпотезою принцип історичних затрат є нічим іншим як маніфестом консерватизму. Якщо використовується принцип історичних затрат, то він є консервативним, та цей принцип є виправданим тоді, коли виправданий сам консерватизм [37, с. 132].

Дослідивши існуючі аргументи критиків проти концепції консерватизму та правила оцінки на основі історичних затрат, Р.Р. Стерлінг [37] дійшов висновку, що вони не мають значної сили та не достатньо надійні. Однак в термінах критеріїв вимірювання інформації, на його думку, зрозуміло, що “консервативне” вимірювання не є істинним. Кінцевий результат навмисного применшення – обман,

незалежно від того, який “благий намір” переслідується, оскільки будь-який такий намір полягає в тому, щоб обманути. Також автор вважає зрозумілим, що бажане усунення консерватизму є похвальним, проте він не погоджується із засобами, за допомогою яких певні вчені хочуть досягти його знищення.

Після двох вищезрозглянутих публікацій, випущених у 60 рр., проведений нами аналіз показав, що до середини 90-х рр. XX ст. цілеспрямовані дослідження стосовно консерватизму в бухгалтерському обліку були відсутні. На нашу думку, це пояснюється наступним. Як зазначає Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван Бреда [20, с. 75-76] початково облік в США був звернений до кредиторів, потім була визнана визначальна роль інвесторів, і зовсім нещодавно бухгалтерський облік став орієнтуватись на забезпечення інформацією інвестиційних рішень. З вищенаведеного можна припустити, що до тих пір, коли основним споживачем облікової інформації виступали учасники кредитного ринку, питання облікового консерватизму залишались “в тіні”, оскільки консерватизм захищав інтереси цих учасників. Відображення активів за меншою вартістю було більш бажаним, оскільки таким чином зростало потенційне покриття наданих кредитів та позик.

Зміна основних користувачів облікової інформації в сторону інвесторів, а відповідно і цілей, які висувуються до бухгалтерського обліку, зумовила перегляд підходів до застосування принципу консерватизму в бухгалтерському обліку.

У 90-х рр. XX ст. у США у бухгалтерському науковому співтоваристві почались дебати з приводу значимості бухгалтерської інформації для ринку капіталу. Значний поштовх цьому дав вихід в світ статті Б. Лева “On the usefulness of earnings and earnings research: lessons and directions from two decades of

empirical research" (1989) [32], в якій емпіричним шляхом доводилась слабкість кореляції (низьке значення показника R2) між змінами ринкової вартості підприємств та бухгалтерської інформації.

Теза, висунута Б. Левом, знайшла як прибічників, так і критиків. Одним із таких критиків став **Дж.А. Ольсон**, в минулому співавтор Б. Лева, який у 1995 р. запропонував просту авторегресійну модель для опису динаміки залишкового прибутку, яку назвав "лінійна інформаційна динаміка" (LID – Linear Information Dynamics). Модель Ольсона передбачала існування формального зв'язку між оцінкою і бухгалтерськими даними та заперечувала твердження Б. Лева.

Однак застосування моделі LID на практиці давало недостатньо точні результати, у зв'язку з наявністю консерватизму в бухгалтерському обліку, що зумовлювало можливість варіювання оцінки одних і тих же господарських операцій залежно від облікової політики підприємства. Зважаючи на це Дж.А. Ольсон, вже разом з Дж.А. Фелтамом, у 1995 р. та 1996 р. [28] з метою врахування облікового консерватизму запропонували нову модифіковану модель, за якою ринкова вартість є функцією від аномальних доходів, балансової вартості та "іншої інформації":

$$P = f(NI^a, BV, v) \quad (1)$$

де, P – ціна, NI^a – аномальні (ненормальні) доходи; BV – балансова вартість; v – інша інформація.

В математичній формі модель Фелтама-Ольсона матиме наступний вигляд:

$$MV_{it} = \beta_0 + \beta_1 NI_{it}^a + \beta_2 BV_{it} + \beta_3 v_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

де, MV – ринкова вартість капіталу, $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$ – відповідні розрахункові коефіцієнти⁶, ε_{it} – помилки.

Модель Фелтама-Ольсона відкрила нові напрями для подальших досліджень в бухгалтерському обліку та економічному аналізі, і зумовила появу значної кількості публікацій, в яких продовжилось удосконалення запропонованої моделі. Як наслідок, вона привернула значну увагу дослідників у сфері бухгалтерського обліку до принципу консерватизму (Дж. Лю, Дж.А. Ольсон (2000), А.С. Ахмед, Р.М. Мортон, Т.Ф. Шаєфер (2000), С. Пенман, Кс.-Дж. Жанг (2002), К.Ченг (2005), А.Ж. Резенде (2005), Дж.Л. Каллен, Д. Сігел (2005), Й.-С. Чой, Дж. О'ханлон, П. Поуп (2006), С. Хеншке К. Хомбург, Дж. Насев (2007) та ін.).

Використання бухгалтерської інформації для оцінки вартості підприємств зумовило необхідність розгляду облікового консерватизму в якості інструменту, який дозволяє маніпулювати кінцевим результатом оцінки. Вищенаведене пояснюється тим, що застосування конвенції консерватизму зумовлює перевищення балансової норми доходності над ставкою дисконтування, та передбачає завищення аномальних доходів.

Рівень розвитку фінансового ринку в Україні дозволяє констатувати, що для вітчизняних підприємств визначальною при формуванні бухгалтерської інформації для зовнішніх користувачів є орієнтація на представників кредитного ринку. Така ситуація пояснює причину відсутності наукових досліджень стосовно впливу облікового консерватизму на ринкову вартість підприємства. Однак існуюча фінансова криза створює всі передумови для розвитку ринку цінних паперів в Україні, що зумовлює необхідність здійснення досліджень в даній сфері з метою забезпечення заінтересованих користувачів релевантною обліковою інформацією.

⁶ При розрахунку цих коефіцієнтів використовуються параметр консерватизму, параметр аномальних доходів та параметр зростання ринкової вартості. Наприклад, за умов консервативності бухгалтерського обліку параметр консерватизму < 0, при неупередженому обліку – = 0, при агресивному обліку параметр консерватизму > 0.

У 1993 р. проф. **Р.Л. Уоттс** [39], який є одним із засновників позитивізму в бухгалтерському обліку, на конференції під егідою AAA в Сан-Франциско доповів статтю "A Proposal for Research on Conservatism". В ній він розглянув консерватизм як одну з найважливіших характеристик практики бухгалтерського обліку, та висунув гіпотезу, що консерватизм розвинувся у зв'язку з його роллю при укладанні контрактів, а пізніше був відповідним чином законодавчо оформлений. Це дослідження стало піонерським в даній сфері бухгалтерського обліку.

В своїх подальших статтях Р.Л. Уоттс, як самостійно, так і зі співавторами продовжив дослідження за даним напрямом: встановлення ролі та значення облікового консерватизму, аналіз асиметрії між доходами, ринковою-балансовою вартістю та консерватизмом у фінансовій звітності, вимірювання та дієвості оцінки консерватизму фірми, інформаційної ролі консерватизму, визначення подальших напрямів дослідження консерватизму тощо.

Дослідження Р.Л. Уоттса здійснили значний вплив на розвиток досліджень в даній сфері, серед яких особливо слід відмітити його результуючу роботу "Conservatism in Accounting" (2003), яка складається з двох частин: перша – "роз'яснення та значення", друга – "докази та перспективи досліджень". З ім'ям Р.Л. Уоттса пов'язані дослідження в сфері безумовного (unconditional) облікового консерватизму.

У 1995 р. **С. Басу**, який нині є професором Школи бізнесу Фокса Темплського університету, захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії на тему "Conservatism and the Asymmetric Timeliness of Earnings" в університеті Рочестер. Робота проф. С. Басу відіграла визначальну роль в дослідженні консерватизму в бухгалтерському обліку, про що свідчить той факт, що майже всі подальші дослідники проблем використання консерватизму в бухгалтерському обліку (Р.М. Бушман, Дж.Д. Пьотроскі (2004), С.Дж. Райан (2006), В. Гуйей, Р. Вереккіа (2006), Р.А. Брайер (2007), Б.Х. Кім, М. Февзнер (2008) та ін.) починають огляд існуючих праць в даній сфері саме з цієї роботи.

Проф. С. Басу висунув гіпотезу, що відношення між щорічним доходом та щорічною прибутковістю акцій для американських фірм змінюється згідно характеру новин протягом року. Він провів "зворотню" регресію між щорічними доходами і щорічною прибутковістю акцій та визначив, що коефіцієнт нахилу (slope coefficient) та коефіцієнт детермінації (R^2) вище для фірм з неочікуваними збитками ніж для фірм з неочікуваними прибутками за рік. Як показує С. Басу два набори результатів – по суті одні й ті ж самі явища. "Погані новини" мають тенденцію більш повно відображатись і в поточному доході, і в доході на акції, ніж "гарні новини". Втрати не занижуються і записуються під час новин. Гарні новини впливають на поточний річний дохід, але дохід не повністю збільшується, а розподіляється між доходами поточних та майбутніх періодів.

У 1997 р. в праці "The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings" [24] С. Басу запропонував спосіб вимірювання консерватизму, що дозволив визначити ступінь асиметрії між бухгалтерськими тенденціями до визнання "поганих новин" та "гарних новин".

Починаючи з 2000 р. питання облікового консерватизму привернули небувалу увагу дослідників. Вони удосконалювали та поглиблювали своїми дослідженнями наукові напрями, сформульовані Р. Уоттсом, Дж.А. Ольсоном, Дж. А. Фелтамом, С. Басу. Загальний аналіз публікацій, присвячених консерватизму в бухгалтерському обліку дозволив виділити три хвили досліджень в даному напрямі (табл. 2).

Таблиця 2. Хвили досліджень в сфері облікового консерватизму в зарубіжній літературі

№ з/п	Представники	Напрями досліджень
I хвиля	К. Дівайн, Р. Стерлінг Дж.А. Ольсон	Теоретичні аспекти концепції консерватизму в бухгалтерському обліку. Доцільність та суперечності використання консерватизму в бухгалтерському обліку
II хвиля	Р. Уоттс, Дж.А. Ольсон, Дж.А. Фелтам, С. Басу	Розробка концептуальних моделей прийняття рішень при застосуванні консерватизму в бухгалтерському обліку. Моделювання аналізу формування вартості фірми на основі бухгалтерських даних в умовах застосування концепції консерватизму. Вплив консерватизму на достовірність оцінки в бухгалтерському обліку
III хвиля	В.Х. Бівер, Р. Болл, Р.А. Брайер, Р.М. Бушман, Б.Х. Кім, С. Котарі, Х.М. Лара, М. Певзнер, Дж.Д. Пьотроскі, П.Ф. Поуп, С.Дж. Райан, С. Ройкоудхорі та ін.	Удосконалення існуючих та розробка нових моделей оцінки вартості фірми на основі бухгалтерських даних в умовах застосування концепції консерватизму в бухгалтерському обліку. Поява розгалужень в дослідженнях в даній сфері: умовний консерватизм та безумовний консерватизм

Проведений вище аналіз дозволив виявити, що визначальними працями в розвитку даної сфери досліджень в бухгалтерському обліку є роботи Дж.А. Ольсона, Дж.А. Фелтама, Р.Л. Уоттса, С. Басу. На їх основі в англійській науковій літературі сформувався два самостійних напрями досліджень – умовний і безумовний обліковий консерватизм.

Розвиток вітчизняної наукової думки стосовно облікового консерватизму. Перша згадка в російськомовній літературі, яку нам вдалось знайти відносно консерватизму (обачності) в бухгалтерському обліку, датується 1925 роком. Саме тоді І.Ф. Шер в своїй праці "Бухгалтерия и баланс" зазначає, що бухгалтерія має в своєму розпорядженні засоби, які дозволяють контролювати певні юридичні відносини. Разом із систематичним записом здійснюється паралельний запис в так звані допоміжні книги, до яких відносяться книги замовлень (ордерні книги), з яких одержані дані додаються до доповіді про баланс і рахівництво. Якщо при цьому виявиться, що з таких договорів слід очікувати значних втрат, то в балансі буде доцільним із обачності (виділено С.Л.) утворювати особливі резерви для їх покриття подібно до того, як для сумнівних дебіторів утворюють резерв під назвою "рахунок делькреді" [21, с. 143]. На думку І.Ф. Шера дотримання цього введеного ним передбачення відносно запису юридичних угод є гарним засобом для операційного ведення підприємства і для запобігання збитків.

Концепція консерватизму використовується в Радянському Союзі з 1927 р. і надалі через формування відповідних резервів (див. вище), хоча безпосередньо не носить такої назви – консерватизм або обачність.

Проаналізувавши погляди дослідників з пострадянських країн стосовно концепції консерватизму (обачності) в бухгалтерському обліку, було визначено, що даному питанню не приділяється достатня увага. Існують лише поодинокі спроби розкрити значення цього фундаментального принципу в бухгалтерському обліку (Я.В. Соколов, С.М. Бичкова [17], Я.В. Соколов, М.Л. Пятов [18], С.С. Лунєєв [6], Я.В. Молоток [9], А.В. Рабошук [14]).

Серед вищевведених робіт варто виділити багатоаспектне дослідження проф. Я.В. Соколова і проф. С.М. Бичкової [17], в якому висвітлено сутність концепції консерватизму, історичні аспекти її виникнення, особливості застосування консерватизму в радянському союзі та в Росії. Також слід зазначити, що принципу консерватизму (обачності) присвячена дисертація С.С. Лунєєва [6], в якій основна увага приділена взаємозв'язку принципу обачності з іншими принципами обліку, та його застосування в оцінці вартості необоротних активів та визначення доходів і витрат у зв'язку з цим принципом.

Проаналізувавши існуючі публікації [6, 9, 14, 17, 18], можна визначити, що дослідження в сфері облікового консерватизму перебувають на рівні першої хвилі досліджень, виділених нами в табл. 2. Це, з одного боку, характеризує потреби користувачів облікової інформації, що визначаються станом розвитку національного фінансового ринку, а з іншого – рівень розвитку обліково-аналітичної методології в даній сфері досліджень.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Під обліковим консерватизмом розуміється застосування принципу (концепції) обачності (prudence – англійський та французький варіант назви) або

консерватизму (conservatism – американський варіант) в бухгалтерському обліку. Концепція облікового консерватизму займає важливе місце в багатьох НСБО, системі МСФЗ та американських GAAP.

2. Аналіз поглядів дослідників на причини виникнення концепції консерватизму дозволив визначити, що не існує конкретного автора, якому можна було б приписати створення цієї концепції. Впровадження концепції консерватизму в законодавство окремих країн було викликано різноманітними причинами – соціальними, економічними, юридичними, психологічними, політичними, кримінальними та ін.

3. Встановлено, що незалежно від способів регулювання обліку, з 70-х рр. ХХ ст. бухгалтерський облік став ще більш консервативним, однак способи реалізації консерватизму були різними. В умовах директивної НСБО консерватизм реалізовувався через встановлені "зверху" правила, а в умовах ринкової НСБО – через виділення окремого принципу, якого слід було дотримуватись при здійсненні професійного судження.

4. На основі аналізу зарубіжної літератури стосовно облікового консерватизму визначено три хвили досліджень в даній сфері: I – дослідження теоретичних аспектів концепції консерватизму в бухгалтерському обліку; II – розробка концептуальних моделей прийняття рішень на основі даних бухгалтерського обліку в умовах застосування концепції консерватизму; III – удосконалення існуючих та розробка нових моделей оцінки вартості фірми на основі бухгалтерських даних в умовах застосування облікового консерватизму.

5. Національні умови розвитку ринкової економіки характеризують глибину наукових досліджень в сфері облікового консерватизму в Україні, що, як показало дослідження, знаходяться на рівні першої хвилі. Перспективними напрямами досліджень є аналіз теоретичних аспектів облікового консерватизму та адаптація існуючих моделей вимірювання консерватизму для підвищення ефективності управлінських рішень, які приймаються на основі бухгалтерської інформації.

Список використаної літератури:

1. Большая Советская Энциклопедия. (в 30 томах). Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. – М., "Советская Энциклопедия", 1973. Т 13. Конда-Кун. 1973. – 608 с.
2. Галаган А.М. Основы общего счетоведения. – М.: Издательство Наркомторга СССР и РСФСР, 1928. – 440 с.
3. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (із змінами, внесеними згідно із Законом N 3422-IV (3422-15) від 09.02.2006).
4. Козлова М.О. Облікова практика формування резервів і фондів: ретроспективний аналіз // Бухгалтерський облік: історичний аспект. Результати дисертаційних досліджень Житомирської наукової бухгалтерської школи: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 620 с.
5. Легенчук С.Ф. Інтерпретація розвитку бухгалтерського обліку на основі науково-дослідницьких програм І. Лакатоса // Міжнародний збірник наукових праць. Теорія та методологія бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Випуск 3(12) – 2008. – С. 308-323.
6. Лунєєв С.С. Принцип осмотрительности в бухгалтерском учете. Дис... к.э.н. – Н. Новгород, 2002. – 169 с.
7. Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: Монографія. – Житомир: ЖДТУ,

2005. – 548 с. 8. *Мамиконов А.Г.* Принятие решений и информация. – М.: Наука, 1983. – 184 с. 9. *Молоток Я.В.* Консерватизм как основной принцип бухгалтерского учета: опыт Германии // Бухгалтерский учет – 1999. – № 8. – С. 105-110. 10. Основы бухгалтерского учета. Финансовый учет / В.Р. Банк, А.А. Солоненко, Т.А. Смелова, Б.А. Карташов: Учеб. пособие / ВолгГТУ. – Волгоград, 2006. – 80 с. 11. *Пачоли Л.* Трактат о счетах и записях / Под. ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 286 с. 12. *Петрук О.М.* Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 420 с. 13. *Пияшева Л.И., Пинскер Б.С.* Экономический консерватизм: теория и международная практика. – М.: Междунар. отношения, 1988. – 256 с. 14. *Рабошук А.В.* Принципи обачності в системі принципів бухгалтерського обліку // Зимові читання, присвячені ідеям П.П. Німчинова та І.В. Малишева. Збірник тез та текстів виступів на Другій всеукраїнській науковій конференції, присвяченій видатним вченим в галузі бухгалтерського обліку д.е.н., проф. І.В. Малишеву, д.е.н., проф. П.П. Німчинову. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – С. 69-71. 15. *Рогов С.Ю.* Пример достойный внимания // Вестник И.Г.Б.Э. – 1929. – № 6. – С. 614-616. 16. *Соколов В.Я.* Оценка по справедливой стоимости // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 1. – С. 50-54. 17. *Соколов Я.В., Бычкова С.М.* Принцип осмторительности (консерватизма) в бухгалтерском учете // Бухгалтерский учёт. – 1999. – № 5. – С. 54 – 59. 18. *Соколов Я.В., Пятов М.Л.* Бухгалтерский учет для руководителя: учеб.-практ. пособие. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 232 с. 19. *Туякова З.С.* Методология и организация стоимостного измерения капитала в бухгалтерском учете. Автореф. дис... д.э.н. – Оренбург, 2008. – 39 с. 20. *Хендриксен Е.С., Ван Бреда М.Ф.* Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с. 21. *Шер И.Ф.* Бухгалтерия и баланс. 3-е издание. Перевод с 5-го немецкого издания С.И. Цедербаума. Редакция, дополнения и примечания проф. Н.С. Лунского. – М.: Издательство “Экономическая жизнь”, 1925. – 575 с. 22. APB Statement. № 4 “Basic Concepts and Accounting Principles Underlying Financial Statements of Business Enterprises” (New York: AICPA, 1970). 23. *Ball R., Robin A., Sadka G.* Is Accounting Conservatism Due to Debt or Share Markets? A Test of “Contracting” Versus “Value Relevance” Theories of Accounting. Graduate School of Business University of Chicago. College of Business. Rochester Institute of Technology. 27 February 2005. – 40 p. 24. *Basu S.* The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings // Journal of Accounting and Economics. – 1997. – 24(1). – P. 3-37. 25. *Bryer R.A.* Ideology and reality in accounting: a Marxist history of the US accounting theory debate from the late 19th century to the FASB’s conceptual framework. Part two: from the stock market crash of 1929 to the neo-conservative age. Warwick Business School, University of Warwick, Coventry. Working

draft. – 53 p. 26. *Deegan C.* Financial accounting theory. – McGraw Hill Australia, 2004. – 441 p. 27. *Devine C.T.* The Rule of Conservatism Reexamined // Journal of Accounting Research. – 1963 (autumn). – Vol. 1, No. 2 – P. 127-138. 28. *Feltham G.A., Ohlson J.A.* Uncertainty resolution and the theory of depreciation measurement // Journal of accounting research. – 1996. – Vol. 11. – P. 668-731. 29. <http://www.iasc.org.ua.uk>. 30. *King T.T., Slocum E.L.* A comparison of the impact of Accounting research study no.3 “A tentative set of broad accounting principles for business enterprises” and Accounting research study No. 7 “Inventory of generally accepted accounting principles for business enterprises” // Proceedings of the American Society of Business and Behavioral Sciences. – February 17-21, 2000. – Volume 7, Number 1. – 477 p. 31. *Kripke H.* Disclosure beyond accounting disclosure: an unsatisfied need. New York University School of Law. 1980 // http://newman.baruch.cuny.edu/digital/saxe/saxe_1979/kripke_80.htm#foot_01. 32. *Lev B.* On the usefulness of earnings and earnings research: Lessons and directions from two decades of empirical research // Journal of Accounting Research. – 1989. – Vol. 27 (Supplement). – P. 153-192. 33. *Riahi-Belkaoui A.* Accounting theory. 5th edition. 2004. – 598 p. 34. *Richard J.* Fair value : towards a third stage of the French accounting capitalism? // Cahier de recherche n° 2005-09. – 23 p. 35. *Stable H.F., Dresse N.X.* May and Paton: two giants revisited // The Accounting Historians Journal. – Vol. 8, No. 2. Fall 1981. – P. 79-90. 36. Statement of Financial Accounting Concepts No. 2. Qualitative Characteristics of Accounting Information. Financial Accounting Standards Board. 2008. – 37 p. 37. *Sterling R.R.* Conservatism: The Fundamental Principle of Valuation in Traditional Accounting // Abacus. – 1967 (December). – P. 109-132. 38. *Virtanen A.* The Finnish Accounting History // The Development from the Early Accounting Practice to the First Accounting Act. – 2004. – Vol. 2. – P. 189-198. 39. *Watts R.L.* A Proposal for Research on Conservatism. Financial Research and Policy Working Paper Series. FR 93-13. William E. Simon Graduate School of Business Administration. University of Rochester. – Rochester, 1993. – 21 p. 40. *Watts R.L.* Conservatism in Accounting. Part I: Explanations and Implications. William E. Simon Graduate School of Business Administration. The Bradley Policy Research Center. Financial Research and Policy Working Paper No. FR 03-16. May 16, 2003. – 31 p.

ЛЕГЕНЧУК Сергій Федорович – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри аналізу і статистики Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:
 – розвиток бухгалтерського обліку в постіндустріальній економіці;
 – застосування енерго-ентропійного підходу в бухгалтерському обліку;
 – розвиток теорії зовнішнього середовища в бухгалтерському обліку